

THE INITIATIC POEM

POEMUL INIȚIATIC

Paul MAGHERU
Universitatea din Oradea

Abstract

The article suggests through the title filiations of the poem (generic name of any literary work) with the esoteric and initiation practices.

From a determinist equilibrated position we don't reject literature's association with magic, the dream, the neurosis. If through occultism it is understood something that is hidden, something that it can be revealed only by the initiated ones, it means that literature through its mission of pervading the intimate, hidden nature of things has an initiation character. Examples from Romanian and Universal literature are given to get the conclusion that each durable creation looks for an initiation, even if failed, in life's mysteries.

Rezumat

Acest articol sugerează prin titlul său filiații ale poemului (numele generic al oricărei opere literare) cu practicile esoterice și de inițiere.

De la poziția de determinism echilibrat nu respingem asocierea literaturii cu magia, visul, nevroza. Dacă prin ocultism se înțelege ceva care este ascuns, ceva care poate fi dezvăluit doar de către cei care l-au inițiat, aceasta înseamnă că literatura prin misiunea sa de a pătrunde în intimitate, natura ascunsă a lucrurilor are un caracter inițiativ. Sunt date exemple din literatura română și universală pentru a aduce concluzia că fiecare creație durabilă caută o inițiere, chiar dacă nereușită, în misterele vieții.

Key words: *literature, initiation, esoteric, understanding, magic*

Cuvinte cheie: *literatură, inițiere, esoteric, înțelegere, magie*

Într-o primă încercare de clasificare a artelor după mijloacele sau materialul imitației, Aristotel observa că numai arta de a imita cu ajutorul cuvintelor nu are încă un nume al ei și i-a spus pur și simplu *poesis* – creație.¹ Multă vreme poezia se numea orice creație artistică, indiferent de gen. În secolul al XVIII-lea Hegel folosea încă termenul de poezie pentru literatură, când vorbea despre genurile literare, epic, liric, dramatic, ca forme naturale de poezie, cu înțelesul de literatură. Singură limba germană mai păstrează și azi o denumire comună, *Dichtung*, pentru producțiile literare în proză sau versuri. Din vechiul *poesis*, cu ajutorul sufixului abstract *-eme* s-a format cuvântul *poem* (de la grecescul *poiein* - a face, a crea) ca specie epică în versuri de mare întindere, în care se povestesc fapte mărețe săvârșite de personaje însuflețite de sentimente nobile. De proporții mai mici decât epopeea, poemul a fost cultivat de preferință în Evul Mediu, eroic, războinic, dar și în romantism sau în creații filozofice, cosmogonice sau sociogonice.

Dar ce este poemul inițiativ? A iniția înseamnă a introduce pe cineva în Necunoscut, a-l învăța ceva util la început de drum sau de viață. Cuvântul a cumulat în timp înțelesuri ezoterice, secrete, ascunse care nu pot fi înțelese decât de cei inițiați. Înainte de a da cuiva sau de a căpăta cunoștințe necesare într-o știință, artă sau meserie, a iniția însemna a primi pe cineva în rândul celor care practică un anumit cult, a îndruma în practica unei religii. Într-un text exegetic ca *Vedele*

indice, ulterioare literaturii sumero-babiloniene, egiptene și ebraice, în așa-numitele *Upanișade* (a sta alături de) se face referire la discipoli care se așează alături de măștri lor spirituali pentru a asculta reflecții ale înțelepților pustnici, deci în afara tagmei brahmanilor. În tradiția hindusă acești învățători sau măștri spirituali, care acordau inițiere unor ucenici se numeau *guru*, Înțelept, filozof, mentor spiritualⁱⁱ. În Grecia și roma antică existau asemenea instituții de inițiere în secretul lucrurilor, numite augurate. Cicero, cel mai orator latin din perioada Republicii romane a frecventat un asemenea augurat. Augurul era poetul căruia i se atribuia facultatea de a prevedea viitorul sau de a interpreta voința zeilor după zborul sau cântecul păsărilor ori după măruntaiele animalelor sacrificate. Expresia *a fi de bun agur* înseamnă a fi semn, precizie sau prevestire bună. Cu mult timp înainte, Platon a creat prima școală filozofică la Atena, în care prin plimbări libere, peripatetice prin grădina Akademos, își iniția discipolii în probleme grave, pasionante ale existenței. De aici numele de Academie, dat celor mai înalte instituții științifice din lume. Sunt adeptul teoriei *tabula rasa* care de la Aristotel la John Locke și până astăzi susțin că la naștere mintea omului este ca o tablă ștersă pe care se vor așterne ideile și impresiile provenite din experiență, educație și instrucție. Vidul intelectual îndeamnă cu necesitate spre cunoaștere. Fără să putem nega gena ancestrală, ereditară, omul devine om numai prin cunoaștere, instrucție și educație. Nu întâmplător, aproape în toate limbile cuvântul cunoaștere provine de la același etimon vechi sanscrit *gnî*: în engleză, *know*; în italiană, *cognoscere*; în franceză, *cognosable*; în română, *cognoscibil*, *incognoscibil*. Inclusiv în rusă cuvântul *znanie*, cu unele modificări fonetice, provine din rădăcina indo-europeană *gnî*. Teologii dau o altă explicație cuvântului *educație*. Etimologic cuvântul ar provine din lat. *ex-* din, din interior afară, și *duco*, *ducere* – a duce, a conduce, a scoate afară răul din omul corupt, concupiscent, și a introduce binele.

Ritualul inițierii, fiind că inițierea se făcea după un obicei religios, datină sau ceremonial sacru, respectând o anumită rânduială, un tipic străvechi, presupunea un subiect novice, un profan care trebuia inițiat, un mediator sau un agent investit cu puteri magice și un domeniu sacru, misterios, esoteric, ascuns în care se făcea inițierea. Inițierea este un „drum“ ireversibil între două stări opuse, între profan și sacru pe un plan mai general între necunoaștere și cunoaștere, între ignoranță și iluminare sau revelare. Nu ne vine greu să recunoaștem în tripticul inițiativ profan-mediator-sacru, curățindu-l de sedimente mistice, un itinerar dialectic de cunoaștere inductivă a adevărului, o schemă arhetipală de învățare prin tatonare sau încercare și eroare, de inițiere ceremonioasă în ordinea ascunsă a lucrurilor. Nu întâmplător starea poetică este asemuită cu o sărbătoare a sufletului sau cu un festin intelectual.

Ceremonialul magic, miturile, legendele, eresurile, misterele păgâne sau creștine ca forme de manifestare artistică își au originea într-o slăbiciune funciară a spiritului uman care nu-și putea explica definitiv și limpede originea universului și fenomenelor naturii, nu putea să dezlege urzeala încâlcită a cauzalității universale. Poezia, chiar și cea imitativă, când imitația nu e o copie mecanică, anodină a naturii, poate să imite realitatea, dar în așa fel și cu scopul ca semnificația ascunsă a lucrurilor să iasă mai limpede la suprafață. În felul acesta poezia ne apare înrudită cu magia, fiind ca și aceasta din urmă un act hermeneutic, de inițiere în ordinea ascunsă, ezoterică, ocultă a lumii. Orice operă literară autentică aventurează spiritul în cucerirea sau măcar cartarea unor noi teritorii din Necunoscut. Riscând o definiție ultralargă, am spune că poezia este o traducere a Inefabilului în imagini relativ accesibile. Eugenio Montale scria undeva, șocând spiritele conformiste, că dacă problema poeziei ar fi să te faci înțeles, nimeni n-ar mai scrie versuri. Or, a pretinde poeziei să se exprime în termeni perfect inteligibili despre obscuritatea existentă în fondul primordial al tuturor lucrurilor, despre lumea de mistere în care este cufundată ființa umană, înseamnă a te legăna într-o confortabilă și naivă iluzie. Obscuritatea, absconsitatea, ezoterismul sau ocultismul estetic de care este acuzată cu deosebire poezia modernă nu înseamnă însă arbitrar poetic, ci o necesitate ontologică, derivând din obscuritatea însăși a domeniului investigat. De dificultatea poeziei moderne se face de multe ori „vinovat“ nu numai poetul, dar și lipsa de inițiere și de cultură estetică a cititorului.

Arta modernă explorează cu o irezistibilă vocație a riscului dar și cu supremă șansă, utilizând cele mai insolite formule literare, zonele cele mai obscure ale vieții, fondul inefabil ideatic și sufletesc de o deconcertantă complexitate a ființei omenești. Dar ideile și sentimentele, emoțiile și senzațiile noastre nu se pot transmite *ca atare*, de la minte la minte, sau de la inimă la inimă, fără instrumentul social al cuvântului, fără un sâmbure narativ, epic, o poveste, o fabulă, o întâmplare, o legendă sau un mit, fără un pretext evenimential la urma urmei, care putea să nici nu se întâmple, dar având o valoare sugestivă exemplară, menit să dea un răspuns nenumăratelor probleme sociale, filozofice, politice, religioase, morale ale omului din toate timpurile. Bogatul conținut de idei poetice din inegalabilul poem eminescian *Luceafărul* se grefează pe o legendă. Spusa lirică din *Riga Crypton și Iapona Enigel* a lui Ion Barbu se ordonează pe o baladă. Demersul poetului liric care își construiește opera pe un pretext narativ, pe o legendă, mit sau baladă ce nu există în realitate, și subzistă doar datorită cuvântului, se înrudește vizibil cu scenografia sau ritualul de inițiere.

Basmul *Harap Alb* reprezintă o strălucită ilustrare a poemului inițiativ. Folosind termenul de *poem* ales și în titlu, ca nume generic pentru orice fel de creație literară, indiferent de genul sau specia în care este scrisă. Basmul lui Creangă este edificat pe un vechi fundament al ritualului inițierii. Nenumăratele încercări la care este supus eroul, peripețiile de tot felul, obstacolele fizice și morele constituie tot atâtea trepte de inițiere pe drumul pe care îl parcurge subiectul de la starea de profan la starea de sacru asimilată în basm cu cea de împărat. Ca să reziste itinerarului inițiativ de perfecționare și purificare, mezinul trebuie să dovedească însușiri fizice, psihice și morale superioare. Înzestrat cu virtuți ereditare strămoșești copilul va reface ontogenetic experiența de viață a tatălui său. Cea care îl inițiază pe Neofit, ajutându-l să depășească unele obstacole este Sfânta Duminică. Investită de fantezia populară cu puteri magice, oculte, vrăjitoarești. Un recent comentariu mitologic la basmul *Harap Alb* datorat lui Andrei Oișteanu descoperă câteva semnificații alegorice de mare prestigiu: grădina ursului ar reprezenta tărâmul sacru transcendent, „lumea de dincolo”^{ciii}. Ursul este un animal totemic care simbolizează strămoșul autohton. Cerbul cu piatra ca soarele ar sugera o dorință de purificare alchimică sau daimonul cornut, iar căsătoria cu fata împăratului Roșu trimite spre nunta hieratică, spre unirea mistică a sufletului individual cu Sufletul Universal sau cu esența divină într-o împărăție edenică, eternă și fericită. Figurația bogată, omul spân, Roș Împărat, fata lui Roș Împărat, Crăiasa albinelor, Crăiasa furnicilor, Gerilă, Ochilă, Flămânzilă, Setilă, Păsărilă, Lungilă, personifică trăsături morale și spirituale ale omului similare cu fazele prin care trece relația Om-Păcat de-a lungul vieții.

Literatura cultă a preluat din practicile ezoterice procedeul inițierii de către un maestru spiritual. În literatura antică greco-latină inițiatorul în „lumea de dincolo” este duhul strămoșilor sau umbra celor dragi (soția, părintele, soțul). Vergilianul Enea este condus prin Câmpiile Elisee de umbra tatălui Anchise. Pentru a-i compromite pe ucigași, Hamlet aduce în scenă fantoma tatălui mort. Dante își alege ca maestru și călăuză în itinerarul de inițiere și purificare prin tărâmul umbrelor imaginea unei persoane reale, latinul Vergiliu.

De-a lungul veacurilor oamenii au încercat prin tot felul de mijloace să influențeze duhurile, zeii, puterile supranaturale. Din timpuri imemoriabile, oamenii preistorici foloseau magia cuvântului (în special la triburile de vânători), libația (la sumero-babilonieni), prinosul, practicile soteriologice, adică jertfele de animale și chiar de oameni.

Ar fi interesantă examinarea măcar sumară a câtorva reflecții privind funcția magică, incantatorie a cuvântului în poezie. Muzicala invocație erotică a Cătălinei din *Luceafărul* lui Eminescu, automatismul verbal cu inflexiuni de descântec popular traduce mecanica instinctelor și aspirația inconștientă, somnambulescă aproape a materiei spre contopirea cu spiritul superior. Jocul nevinovat de copii dintr-un poem de inițiere în misterele universului de Ion Barbu ar avea menirea să influențeze fenomenele naturii prin rostirea de formule magice, vrăjitoarești, ca în ritualurile exorciste. Supralicitarea idealistă a impulsurilor inițiale magice, demiurgice ale Cuvântului circumscrie idealul poeziei în bolboroseala ilogică, transrațională, asemănătoare jocului de copii, poezia reducându-se inadmisibil la funcția pur fatică, de contact, fără sens și conținut intelectual, în dauna funcției denotative, comunicativ-referențiale și sugestive.

Descoperirea unor rădăcini comune ale poeziei cu magia nu compromite cu nimic, ca să zicem așa, demnitatea determinist-materialistă a fenomenului poetic. Ritualul de inițiere „oficiind“ pe un fond fabulatoriu superficial, pretextual, pe o schemă de basm, legendă sau mit, nu este străin nici literaturii, și experiența lecturii afirmă acest lucru în demersurile tensionate de descifrare a tainelor lumii.

De un mare credit și surescitare se bucură acum aritmosofia, încercarea de a descifra lumea pornind de la înțelesul ezoteric, mistic, ascuns al numerelor. După cum se știe preocuparea e veche. Pitagoreicii, printre primii au tins să fetișizeze matematica, să o transforme într-o disciplină mistică, ezoterică, afirmând că esența tuturor lucrurilor sunt numerele, reprezentate la început ca realități spațiale, dar apoi ca entități ideale. Ei au formulat concepția potrivit căreia întregul univers constituie o armonie de numere, armonie ce trebuie să se reflecte și în ordinea politică a Cetății. Simbolismul numeric nu e propriu numai pitagoreicilor. Sistemul trinitar, de exemplu, îl găsim și în cosmogonia egiptenilor, are analogii în geneza ebraică, în cosmogonia lui Hermes Trismegistul, cabală și creștinism. Cabala, de exemplu, în Evul Mediu, considera că Dumnezeu se exprimă hieroglific prin creație, care trebuie descifrată. Universul e doar o chestiune de cifre. În creștinism, numărul trei reprezintă momentul metafizic, nunta factorului masculin, activ, cu cel feminin, pasiv, din care iese fiul, cunoașterea. Macrocosmosul (lumea divină, umană și naturală) este însuși expresia Dumnezeului inefabil, a spiritului absolut care este prin natura sa: Tată, Mamă, Fiu (esență, substanță și viață, epifanie, obiect și cunoaștere). În poemul *Pitagora*, bun exemplu de poezie ermetică, de inițiere în taina simbolurilor numerice, Ion Barbu se substituie învățatului grec, urmând să surprindă esența universului în „număr“, dincolo de „multipla aparență și veșnica mișcare“.

Un roman scris mai târziu, în perioada comunistă *Dumnezeu s-a născut în exil*, de Horia Vintilă, un fel de jurnal apocrif al exilatului Ovidiu la Tomis, exprimă de fapt povestea tristă a scriitorului român în exil și încercarea de a-și converti dorul de casă, tristețea și nefericirea în acceptarea suferinței ca experiență de viață, în regăsirea de sine prin creația care consolează și justifică existența oricât de vitregă. Orice mare operă încearcă o inițiere, chiar dacă uneori ratată, în tainele vieții. În sens larg, orice operă literară este într-un fel inițiativă, din moment ce scopul intim al literaturii ca artă este chiar descifrarea înțelesurilor ascunse ale lucrurilor. Acest fel de literatură se mai numește emergentă, a începutului de drum.

Poemul inițiativ se înrudește și are multe trăsături comune cu romanul formației sau bildungsromanul, așa cum l-a conceput și realizat Goethe în *Anii de ucenicie ai lui Wilhelm Meister* sau *Poezie și adevăr*, mărturii intime, subliniate artistic, despre formarea unei personalități. Prima operă de mare dimensiune a lui L.N. Tolstoi, trilogia *Copilăria. Adolescența. Tinerețea*, reconstituie cele trei faze ale maturizării individului. Lumea sufletească a personajului central Nikolinka Irteniev reflectă în creșterea și dezvoltarea ei treptată viața lăuntrică a lui Tolstoi însuși în anii de care scriitorul matur își aduce cu plăcere aminte. Un alt scriitor rus, Maxim Gorki, își intitulează amintirile după evenimentele mai importante care i-au marcat primii ani de viață: *Copilăria mea, La stăpân, Universitățile mele*. La noi, Ion Creangă în *În amintiri din copilărie*, dar mai ales Ionel Teodoreanu în *La Medeleni*, evocă amintiri apropiate de poemul inițiativ, al inițierii în viață.

Nici romane celebre de astăzi, cu și despre copii, precum *Harry Potter* a scriitoarei britanice J.K. Rowling, nu sunt lipsite de atribute esențiale ale poemului inițiativ. În această carte însă realul e sufocat de elemente magice, vrăjitorești, agreate de mintea copiilor, dar mai greu de înțeles și de explicat chiar de oamenii mari. În ciuda oricăror rezerve sau acuzații, saga *Harry Potter* se va impune însă prin valorile ei morale, estetice, general omenești prin victoria permanentă Binelui asupra răului, printr-o permanentă decantare și separare a realului de imaginar.

Note

ⁱ Aristotel, *Poetica*, Ed. Academiei R.P.R, București, 1965

ⁱⁱ ***, *Imnuri vedice*, ELU, 1969

ⁱⁱⁱ Andrei Oișteanu, *Grădina de dincolo*, Ed. Dacia, 1980

Bibliografie

Aristotel, *Poetica*, Ed. Academiei R.P.R, București, 1965

*** *Imnuri vedice*, ELU, 1969

Oișteanu, Andrei, *Grădina de dincolo*, Ed. Dacia, 1980

Schuré, Edouard, *Marii inițiați*, Ed. Solteris, 2015

